Ner 44.

GAZETA WIEYSKA.

Praca wszystko zwycięża.

w Warszawie dnia 31. Października Roku 1817.

O sposobach uzyskania bardzo znacznéy ilości mléka, śmietany, séra i masła. (Rzecz wyięta z pisma peryodycznego w Lipsku wychodzącego pod tytułem: Magazyn środków do podniesienia przemysłu dążących.)

(Dalszy ciąg.)

Równie w iesieni iak i na wiosnę zachować należy to główne postępowania prawidło, aby nagle paszy niezmieniać; gdyż nagła zmiana iak się iuż wyżéy powiedziało, bardzo mocny ma wpływ na zmieyszenie mléka: podobnież uważać potrzeba, że w iesiennéy porze w któréy zielone rośliny, trawy i zioła coraz więcéy mocy i soków pożywczych tracą, pomiędzy takową zieloną paszę inne suche i pożywcze pokarmy mieszać i solić ie należy, iżby wedle doświadczeń iuż dostatecznie udowodnionych ze smakiem spożyte tém silniéy na pomnożenie mléka działały. W tym czasie można także dawać krowom mąkę z przeszrótowanych dzikich kasztanów, co iak wiadomo, na oddzielanie się mléka w organizmie krów w naczyniach mlécznych skuteczne ma wpływy.

Trzecie prawidło do zachowania iest te: aby niemaiąc podostatkiem potrzebnéy karmi, brak onéyże nagradzać dobrém póyłem z otrąb, ośypki, mąki razowéy lub lnianych makuchów letnio dawaném; iuż wyżéy powiedziało się bowiem; że napoie letnie szczególniéy przysparzaią mléka, a moie własne doświadczenie pomimo przeciwnych w téy mierze zdań innych osób, stwierdziło dobitnie sposob postępowania moiego. Sucha pokrzywa i inne aromatyczne czyli korzenne rośliny gorącą wodą, na noc nalane dostarczą dla krów wyśmienitego napoiu po którym i wiele i dobre dawać zwykły mléko.

Siódmy: Warunek do uzyskania obfitéy ilości mléka iest nakoniec, wygodne i zdrowe dla krów staynie. Pod tym względem rozumie się wszystko cokolwiek tylko do stanu dobréy krowiarni należeć może; bo obfite wydawanie mléka iest dziełem ener-

gicznéy wegetacyi która iedynie iest skutkiem zupełności zdrowia; osobliwie zaś całą uwagę swoią na ochędóstwo zwracać należy, które iest duszą porządku i naypewnieyszą pomyślnych skutków rękoymią.

Osmym: Nareszcie warunkiem osiągnienia żądanéy mléka ilości, iest łagodne z bydlęciem postępowanie. Rzuciłem iuż w prawdzie wyżéy o tym przedmiocie niektóre myśli moie, lecz właśnie przychodzi mi na myśl inny przykład, który dla tém większego poparcia rzeczy przytoczyć czuię bydź obowiązkiem moim: w siedlisku urodzenia mego było pewne bezdzietne małżeństwo, o którym powszechnie mniemano; że iakims czarodzieyskim sposobem nadzwyczayną ilość mléka od krów swoich zyskiwać umie: cała wieś zwróciła na nie oczy, wszyscy łamali sobie głowy iakim to sposobem bydź może? rostropnieysi gospodarza mówili nieraz do innych tym dla nich niepoiętym dziwem zaiętych „Paście tylko tak krowy wasze, iak tamte małżeństwo swoie karmi, tedy niezawodnie równą ilość dobrego mléka iak one miéć będziecie:” lecz nie natém tylko zależała ich sztuka; pewnego razu wymówił się był ów mlekomnożny gospodarz temi słowy: „*Jaką miarką się mierzy taką się i odbiera, iak ia z kim tak i on względem mnie postępuie*,” przez co ludziom myśleć umieiącym wyiawił swóy rekret. Potrzeba wiedzieć że owe małżeństwo miało szczególniéy spokoyny, łagodny i przyiemny charakter, a iak pożycie ich między sobą było spokoyne i łagodne, tak téż i z bydełkiem swoim postępowali: nikt niesłyszał od nich nigdy surowego wyrazu któregoby względem krów swoich użyli, nikt niewidział aby ie kiedy uderzono lub psami szczwano, alboli téż cóś kiedyś takiego uczyniono coby krowy przerażać mogło: i ten to łagodny charakter, to łagodne z bydłem postępowanie, było powodem dla którego krowy tego małżeństwa, onemuż tak znaczną ilość dostarczały mléka. Dla lepszego rzeczy obięcia niech tylko kto sobie wyobrazi matkę dziecie karmiącą zdrową i łagodnego charakteru duszy, z którą mąż i wszyscy co ią otaczaią łagodnie i uprzeymie się obchodzą; a pierś iéy zawsze pełna dostarczać będzie podostatkiem niemówlęciu żyznego pokarmu; taki iest niezawodny skutek wyżéy wyrażonych poprzednich przyczyn, wyiąwszy nadzwyczayny przypadek, ieżeli natura owéy matce, właściwéy matkom nieodmówiła zdolności.

Wyłuszczywszy iak mniemam równie ściśle iak i dostatecznie wszelkie stosunki do pomnożenia ilości mléka dążące, przystępuie do roztrząśnienia tych warunków od których dopełnienia, uzyskanie znacznéy ilości śmietany zależy: dowiedzioną bowiem iest rzeczą i żaden z doświadczonych gospodarzy bynaymniéy iuż o tém niewątpi, że znaczna ilość mléka znacznéy ilości śmietany niestanowi *).

*) Krowy po ocieleniu w pierwszych trzech miesiącach daią zwyczaynie więcéy mlé-

Do należytego rozebrania tego przedmiotu potrzeba dwa następuiące rozwiązać pytania: 1. Jakim sposobem przywieść można krowy do wydawania tłustego mléka? 2. Jak obchodzić się należy z tém tłustém mlékiem aby na niem śmietana doskonale zebrała się i takową iak należy zebrać można? pytania które dla ich ważności całą uwagę gospodarza na siebie zwrócić powinny.

Aby tłuste miéć mléko, potrzeba następuiące zachować prawidła na czystém ugruntowane doświadczeniu. *Nayprzód: Potrzeba codziennie krowy chędożyć i czesać.* W iakiéy proporcyi bowiem czesanie do zmniéyszenia mléka przyczynia się się, w takiéy proporcyi tłustość mléka pomnaża się; przez czesanie otwieraią się pory, części wodniste ulatuią niemi, a tém samém sok mléczny tém bardziéy gęstnieiąc dobroć mléka stanowi: to teoryczne wnioskowanie potwierdza się zupełnie w doświadczeniu i każdy gospodarz sam przez własne doświadczenie tém mocniéy o téy prawdzie przekonać się może.

Powtóre: Potrzeba krowom doynym taką dawać paszę, którą Holendrzy i Anglicy starą nazywaią. Przez takową paszę rozumieią się pastwiska na suchych i górzystych mieyscach, gdzie wiele aromatycznych roślin znayduie się. Na takich pastwiskach iest krowa w poruszeniu które ią niemorduie, z poruszeniem połączone iest mocnieysze płuc działanie, bydle połyka świeże powietrze, ktore ie czerstwieyszym czyni, je zatém lepiéy a naturalnym skutkiem tego wszystkiego iest doskonalszy sok mléczny i mléko lepsze. Co teorya w tym względzie tu mówi, to doświadczenie iuż oddawna stwierdziło. Pewien bardzo doświadczony gospodarz, który bydło swoie od dawnych czasów na stayniach z pożytkiem utrzymywał i od takowego utrzymywania iedynie z powodu nieszczęść które go w ostatnich woynach dotknęły odstąpić musiał, przekonał się dwuletnim iuż doświadczeniem o rzeczywistości i dobroci wyżéy wspomnionéy zasady moiéy; połączył przeto teraz utrzymywanie bydła swego na stayniach z puszczaniem go na suche górzyste pastwiska, i odtąd prócz dawnieyszych iakie miał pożytków korzysta z innych których dawniéy nieprzewidywał. Masło od krów na suche pastwiska chodzących iest daleko smacznieysze i dłużéy go bez zepsucia trzymać można: kto w téy mierze bliższe chce mieć ieszcze dowody, niech się uda na mieysca górzyste, a tam ich podostatkiem spostrzeże.

Potrzecie: Należy karmić krowy, pachnącą, słodką i smak obudzaiącą paszą. To prawidło iest iedynie wnioskiem z poprzedzaiącego prawidła wynikaiącym, i dla tego żadnych nowych na poparcie rzeczywistości swoiéy niepotrzebuie dowodów. Przymioty soków ciała zwierzęcego, w prostym stosunku z przymiotami pożywienia i sprężystości działań ży-

---

ka a mniéy masła, od 4, zaś do 8. miesięcy ilość mléka zmnieysza się a masła pomnaża.

wotnych osobliwie z własnością naczyń trawiących: prawidło te zasadza się na tych obydwóch stosunkach, a zatém iest niemylne i z dopełnienia onegoż osiągnie się w skutku naylepszy mleka gatunek.

Poczwarte: Karmiąc krowy ziarnem i roślinami korzonkowemi, należy ie raczéy dawać gotowane niżeli surowe. Jak surowa niegotowana pasza większy ma wpływ na pomnożenie mléka, tak gotowana niezawodny ma wpływ na polepszenie onegoż. Rzepy surowe nie wiele przysparzaią mléka, lecz ugotowane, potłuczone i do tego ieszcze z inną pożywczą zmieszane paszą zapewnią niezawodnie przychód obfitego i dobrego mléka: to samo rozumie się i o skutkach kartofli, kiedy ugotowawszy ie solą cokolwiek i osypką potrząsnowszy, po wymięszaniu i rozrzedzeniu onychże letnią rzeczną wodą, onęż krowom daię się. Podług zapewnień P. S. podobnego skutku z kartofli nawet po użyciu onychże na gorzałkę spodziewać się można.

Ziarno podług znanych iuż doświadczeń nayprędzéy utucza bydle; lecz daiąc ie nieprzeszrotowane, niemoczone lub niegotowane traci się przy tém więcéy niżeli połowę korzyści.

Tę okoliczność bardzo łatwo teoretycznie wyiaśnić można: Przez gotowanie, części pożywcze rozwiiaią się bardziéy, process czyli działanie wydobycia roślinnego cukru przyśpiesza się, i części surowe twarde bardziéy się podzielaią: gotowana strawa iest zatém nietylko pożywnieyszą ale i czynniéy i śpieszniéy na ciało zwierzęce skutkuiącą *).

Popiąte: Potrzeba mieć zawsze zapas póyła z makuchów lnianych. Znam pewnego gospodarza, który krowy swoie ciągle na stayni utrzymuiąc raz na zawsze taki u siebie uczynił porządek; że w żłobie do poienia krow przeznaczonym zawsze lniane makuchy mokną, które przed samym poieniem łopatką przemieszane, krowy piią. Skutek postępowania takowego iest ten, że krowy iego, daleko są zdrowsze, obfitsze i tłustsze wydaią mléko. We Frankonii był oddawna taki postępowania zwyczay, i ia sam ze skutków gospodarstwa oyca mego, miałem sposobność przekonania się o niezawodnych onegoż w tym względzie skutkach. Wspomniony gospodarz daie podobnym także sposobem urządzony z makuchów lnianych napóy dla bardzo liczney gromady swych owiec, zapewniaiąc iak nayuroczyściéy; iż od czasu iak tego gatunku napóy owcom swym dawać zaczął, bez porównania mniéy pomiędzy niemi doświadcza przypadków chorób niżeli dawniéy, a nadto też owce większą teraz wydaią ilość wełny i tłuszczą, iak przedtém. Wielka to iest zaiste korzyść! lecz

---

*) Nadmienić tu widzę potrzebę, iż w tenczas, kiedy się krowom taką daie żywność która tłuste przysposobia mléko, cielęta od cycka odsadzić potrzeba; bo słaby żłądek cielęcia nie iest tak mocnem by tak tłuste mógł strawić mléko; po którym bardzo łatwo zbyt szkodliwéy dostałoby biegunki, osobliwie ieżeli w ciepłém nie iest umieszczone mieyscu.

czyli to postępowanie z konieczną w ekonomii oszczędnością zgadza się? nie ieden z gospodarzy słusznie zapytać się może *).

Po szóste. Nienależy krowy doiić więcéy jak dwa razy na dzień. Im częściéy doi się tem więcéy w prawdzie będzie mléka; lecz też przeciwnie im rzadziéy tém gęstsze i tłustsze iest mleko: są to prawdy na doświadczeniu i teoryi ugruntowane. Mléko powinno już znaydować się w wymieniu nim natura z niego śmietanę tworzyć zacznie, na co koniecznie dłuższego wymaga czasu: częstsze zatém dojenie iest przeciwne zamiarowi uzyskania gęstego mléka.

Po siodme. Potrzeba umieć uczynić między krowami wybór i te trzymać które dobre są do dawania śmietany. Doświadczenie nauczyło iż bardzo iest znaczna różnica między gatunkami krów; iedna daie wiele mléka a mało śmietany, druga wiele śmietany a mało mléka, inna zaś niewiele mléka, z którego jednak wiele bywa séra: takie gatunki krów powinien gospodarz dobrze umieć rozróżniać, aby wybór onychże do potrzeb swoich i mieyscowości stosowny uczynić był wstanie. **)

Żydzi we Frankonii zwykli przedawać krowy, które za naylepsze do dawania obfitéy śmietany udawać umieią, fortel ich do tego iest następuiący: nim krowę przedać chcą, tedy ią naprzód albo mało co, albo wcale nie, lub też niecałkiem wydaiają, powtóre ostrzegaią, aby, ią niewiele dojć. *) gospodarz przeto powinien wystrzegać się kupna krów u żydów i u tych co po żydowsku myślą. naylepiéy zaś uczyni, kiedy sam krów dla siebie dochowa się, lub takowych od poczciwego gospodarza w dobrym gatunku nabędzie.

Po ósme. Około krów należy w każdym w zględzie jak naytroskliwiéy chodzić. krowy w *Prevalge* mowi *Parmentier* od których masło iest tak sławne, są z naywyższą pielęgnowane troskliwością, podściołka pod niemi zawsze świeża, same czysto zawsze wychędożone, i dla tego też zwyczaynym nie podlegaią chorobom, są tłustsze, silnieysze, wydaią wiele mléka i śmietany.

Po dziewiąte. Przy złéy i wodnistéy paszy nienależy skąpić soli i le-

---

*) Skoro który z rolników polskich maiący owczarnie własne doświadczenia swoie w tym względzie uczyni, Wydawca G. W. uurasza, aby mu ie dla dobra publicznego udzielić raczył.

**). Chcąc mleczne i dobrą śmietaną daiące dobrać sobię krowy, należy prócz dobrego gatunku, zważać na lata krowy: młode krowy bowiem daią za nadto wodniste a zaś stare chude mléko: naylepsze zaś są po trzeciém cielęciu; bo iak doświadczenie nauczyło, w nayobfitszéy ilości naylepsze daią mléko.

*). *Z téy uwagi autora wyraźnie okazuie się, iż żydzi wszędzie po wszystkich kraiach są żydami, wszędzie podeyście i oszukaństwo iest ogólnym charakteru ich piętnem. Oby ta obmierzła ich cecha i na umyśle włościanina polskiego należne uczyniła wrażenię.*

tnio-mącznego poyła. Że sol złą paszę ulepsza i krowy do wydawania tłustego mléka zdolnemi czyni po części powiedziało się iuż wyżéy, a że poyła z osypek, lubmąki razowéy, z względu na polepszenie mléka, żadna pasza prócz szocowicy i makuchów lnianych, przewyższyć niezdoła, nauczyło mię własne doświadczenie moie. Takowego poyła niechay przynaymniéy dostarcza krowom gospodarz po ocieleniu i wtenczas kiedy w któréy bądź porze roku wydarzy się, że krowy niewiele daią dobrego mléka.

Po dziesiąte. Potrzeba wydaiać krowy wyżéy opisanym sposobem do ostatniéy kropli. Doświadczenia bowiem rozstrzygnęły iuż dostatecznie że mleko wodniste pierwéy a tłuste dopiero na ostatku przychodzi, z tego zatém powodu potrzeba tak przyzwyczaić krowy aby do ostatniéy kropli wydoić się dały.

Teraz z porządku rzeczy przychodziemy do nayważniéyszego kresu, mianowicie do rozwiązania tego zapytania: iak potrzeba obchodzić się z wydojonym mlékiem, aby z niego śmietanę należycie zbierać?

Warunki pod którémi celu tego dopiąć można wedle zdania i doświadczenia mego własnego są następuiące:

1. *W doieniu należy zachować naywyższy stopień ochędostwa.* Wymie, osobliwie cycki, i ręce mleczarki i naczynie do którego mléko doi się, powinny bydź każdego razu iak nayczyściéy wymyte, iżby nic takiego z mlekiem niepomieszało się coby onemu mogło bydź pochopem do prędkiego z kwaśnienia; naystosowniéy zaś postąpi mleczarka, kiedy pierwsze cerknięcie mléka z wszystkich czterech cycków osobno odleie które samo iuż z siebie nie iest czystém.

2. *Naczynia w którzch mleko dla zebrania z niego śmietany wystawia się, powinny bydź* a.) *bardzo czyste* b.) *z takiéy massy i w takiéy formie sporządzone, aby w nich mléko prędko wystygnąć, powietrze na nie czynnie działać a tłuste olcyne cząstki bez przeszkody w górę podnosić i na powierzchni zgromadzać się mogły.*

Podług prawideł właściwego sobie działania po uwolnieniu się od pierwiastku siły żywotnéy zwierzęcéy, oddziela się od mléka owa tłusta z niem zmieszana massa i zbiera się na powierzchni; naczynia przeto powinny bydź iak nayczystsze, aby iakowa nieczystość owemu działaniu nieprzeszkodziła.

Naczynia do mléka bywaią z rozmaitéy massy i w rozmaitéy formie, w niektorych okolicach są kamienne porcelanowe, szklanne; w innych z gliny wewnątrz polewane, w innych zaś z miedzi lub blachy, w innych nakoniec z drzewa.

Czyli materya z któréy naczynie na mléko iest zrobione przyczynia się co do obfitszego zbierania się śmietany lub nie, nie można twierdzić, wyiąwszy o tyle o ile bydź może powodem do mnieyszego lub większego ochędostwa; doświadczenie przekonało mię iednak iż w kamiennych lub glinianych naczyniach mléko prędzéy wystyga niżeli w drewnianych, a zatém pierwsze

lepsze są od drugich. Co się zaś tycze formy naczynia, ta ma wpływ stanowczy na spieszne i doskonałe śmietany zbieranie się: w Frankonii w niektórych okolicach używaią naczyń na mleko czyli saganów wąskich i ½ łokcia wysokości maiących w innych mieyscach maią sagany kamienne ¼ łokcia szerokie a ¾ łokcia wysokie; z czynionych zaś w tym względzie doświadczeń wiemy iż ta tylko forma saganów iest naylepszą i naystosownieyszą, które u dołu są wąskie 4. do 6. calów u góry zaś szerokie od 12. do 15. cali trzymaiące, w ogólności zaś 8. do 12. kwart mléka obeymować mogą.

3. *Sagany z mlekiem powinny bydź w takim mieyscu stawiane, w którym zupełnie spokoyne stać mogą, gdzie iest należycie umiarkowane ciepło i powietrze zupełnie czyste.*

Na te okoliczności koniecznie pilną potrzeba zwrócić uwagę, chcąc mieć z mléka śmietany ile bydź może naywięcéy. Sagany powinny stać spokoynie dla tego, aby poruszenie lub wstrząśnienie ich nieprzeszkadzało podnoszeniu się do góry części tłustych. Ciepło należycie umiarkowane iest z téy przyczyny potrzebne; że w czasie zgromadzania się śmietany, nie materya sera ale cząstki tłuste skupiać się powinny; skoro więc ciepło tak iest umiarkowane iż owe tłuste części w naydelikatnieyszych tylko cząstkach z kupiaią się w tenczas temperatura ciepła iest naystosownieyszą, przeciwnie zaś, zimnieysza lub ciepleysza przeszkadza zbieraniu się śmietany. Że powietrze w mieyścu w którym mleko stoi powinno bydź zupełnie zdrowe żadnéy niepodpada wątpliwości: bo nieczyste powietrze łatwo nowe działania w mléku wzniecić może które zgromadzaniu się śmietany są przeciwne; ponieważ kwasy z nieczystego powietrza w mléko wchodząc, działaniu zgromadzenia się śmietany, niemogą bydź przyprzyiazne.

Z tych wyłuszczeń okazuie się, iakie własności powinny mieć komory, lamusy, sklepy, piwnice, w które mléko zimą i latem w stawia się. Kto widział dobrze urządzone mléczarnie, i starał się ze skutków ich należycie ie poznać, łatwo obliczyć może, ile masła w złych mléczarniach bezpotrzebnie ginie. W tym mieyscu wyznać muszę; iż często zdarzało mi się nawet u nayswiatleyszych gospodarzy naygorsze widzieć mléczarnie, i to nie z żadnéy innéy przyczyny iak tylko z téy, że nierozumieli aby z tego powodu tak znaczna wyniknąć mogła szkoda: pewnego razu przeto przedsięwziąłem sobie iednemu z owych gospodarzy rzecz naocznie wykazać; w obecności iego kazałem we dwa iednakowe sagany równą tegoż samego mléka wziąść ilość, ieden postawiono w bezecnéy iego kmorze, drugi w izbie czystéy, i należytą temperaturę maiącéy; a gdy się śmietana ustała, kazałem każdą osobno zebrać i osobno z nich masło zrobić: różnica zaś była uderzaiąca i po krót-

kiéy rachubie naocznie przekonał się że z przyczyny źle urządzonéy komory co roku 150. talarów szkody ponosił.

(*Dokończenie w następuiącym Numerze.*)

Sposób aby kury wiele iay niosły.

W Niemczech blisko Lüttich iest pewna wieśniaczka któréy kury tak obficie w zimie iak i wlecie niosą się, jaja zaś tak miewaią wielkie, że każde z nich $4\frac{1}{2}$ łuta waży i po większéy części po dwa żółtka miewa. Wieśniaczka ta żywi kury swoie następuiącym sposobem: bierze plewy lniane suszy ie na wolnym piecu, i tłucze ie miałko, potłukłszy zaś, gotuie ie dość długo w wodzie, potem dosypuie takąż ilość otrąb pszennych ile plew lnianych było, miesza ie razem i nakoniec sypie takąż ilość mąki z żołędzi zrobionéy, z którą zagniata ciasto, z tego robi gałeczki wielkości drobnego bobu, ktore kurom ieść daie. Ten sposób hodowania kur iest tak łatwym, i niekosztownym, że go warto doświadczyć.

Sposób zapobieżenia zapaleniu się sadzy w kominach.

W Monachium w stołecznym mieście Bawaryi ogłosiła tameczna policya doświadczony sposób zapobieżenia zapalaniu się sadzy w kominach który iest następuiący. Potrzeba nayprzód wszystkie kominy tak nad kuchniami iak u pieców zacząwszy od ogniska lub gruby tak wysoko iak pędzlem mularskim dostać można tynkiem narzucić i iak można naylepiéy wygładzić a potém wapném wodą klejową zaprawionym dobrze wybielić kazać: tak wytynkowany i wybielony komin dostanie pewny gatunek glazury którey sadza niechwyci się. Wiadomo iest, że sadza od dołu która iest naybliżéy ognia nayprędzéy zapalać się zwykła a od téy dopiero cały komin zaymuie się: skoro więc u dołu sadza osiadać niebędzie mogła; tedy sadza wyżéy w kominie będąca, będzie nie jako odosobnioną od ognia, a tém samém zaiąć się niebędzie mogła; przestrzegać iednak należy aby kominiarz wymiataiąc kominy, mieysce wytynkowane i pobielone w kominie z lekka tylko wymiatał nigdy zaś skrobaczką niezeskrobywał, aby na podrapanym mieyscu sadza niezawieszała się. Powtarzaiąc tym sposobem raz na rok pobielanie kominów, można bydź pewnym, że zapalanie się sadzy w kominie daleko będzie rzadszém niżeli dotąd bywało.
